

ЛИТОВСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год 1989

БИБЛИОТЕКА
И. Вильяма

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1990

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY
OF THE LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCES

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1989

VILNIUS 1990

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS
DER LITAUISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1989

VILNIUS 1990

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1989 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1990

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Alfonsas Eidintas, Vida Kniūraitė, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Tamara Bairašauskaitė, Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos MA Lietuvos Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—045 Z—90
M 854(08)—90

© Lietuvos MA Lietuvos
Istorijos institutas, 1990

JONIŠKIO Miesto ANTSPAUDAI IR HERBAS

EDMUNDAS RIMSA

Pirmą kartą aptarti Joniškio miesto istoriją mėginta dar XIX amžiuje¹. Bet vėliau šį šiaurės Lietuvos miestą istorikai, galima sakyti, užmiršo. Ir tik beveik po šimto metų Antanas Tyla su Algimantu Miškiniu parašė plačią, naujais šaltiniais pagrįstą miesto urbanistinės raidos istoriją². Netrukus turi pasirodyti Joniškio privilegijų ir kitų aktų rinkinys³. Visa tai leidžia susidaryti gana aiškių miesto istorinio plėtojimosi, jo savivaldos veikimo, visuomeninių santykių raidos vaizdą. Kartu kyla naujų klausimų, kurie dėl darbų specifikos arba šaltinių stokos liko neišnagrinėti. Visų pirma tai pasakytina apie Joniškio miesto antspaudus ir herbą. Iki XX a. devintojo dešimtmečio jų apskritai nebuvo žinoma, o naujausioje literatūroje užsiminta tik prabėgomis⁴.

Dabar, radus Joniškio miesto antspaudus, galima nuodugniau išnagrinėti šiuos klausimus. Jie svarbūs keliais aspektais. Antspaudai leidžia pagilinti žinias apie miesto savivaldos organizaciją, jos institucijų veikimą, geriau suprasti amžininkų požiūrį į visuomeninio gyvenimo aktualijas. Kita vertus, Joniškio antspaudai ir herbas yra sudėtinė Lietuvos miestų sfragistikos ir heraldikos dalis. Žinodami ją, labiau suprasime šios problemos visumą.

Teisinis pagrindas Joniškio miesto herbui ir antspaudams atsirasti buvo savivaldos, arba Magdeburgo miesto teisės, privilegija,

¹ Вольский О. М-ко Янишки: (Опыт историко-статистического описания) // Памятная книжка Ковенской губернии на 1896 год / Сост. К. Гуковский. Ковна, 1895. С. 202—211.

² Tyla A., Miškinis A. Joniškis // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. V., 1981. T. 4. P. 68—113.

³ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai ir aktai: Zemaitija / Sudarė A. Tyla. Šaltinių rinkinys įteiktas spaudai, dėl to darbe nurodysime tik dokumentų numerius. Joniškio privilegijos ir aktai apima Nr. 1—89.

⁴ Tyla A. Joniškiui — 370 metų // Tarybinis balsas. 1986. Rugpj. 23; Rimša E. Varnių miesto herbas // Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis: Varnių konferencijos pranešimų tezės (1987 m. liepa). V., 1987. P. 39; Rimša E. Lietuvos miestų XV—XVIII a. heraldikos šaltiniai Lenkijos archyvuose // Kultūros barai. 1988. Nr. 4. P. 66—67; Rimša E. Seduvos miesto herbas XVII—XIX a. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1988. T. 1(102). P. 74.

kurią, miestelėnų prašomas, 1616.VII.4 suteikė valdovas Zigmantas Vaza. Joje rašoma: „Suteikiame tam mūsų Jonišchio miesteliui herbą arba antspaudą, tai yra šv. Mykolo su kalaviju atvaizdą, kaip čia, šioje privilegijoje, yra pavaizduota. Šiuo antspaudu minėti miestiečiai turi naudotis amžinai visose miesto bylose ir reikaluose“⁵. Herbo ir antspaudu apibrėžimas nepakeistas buvo pakartotas 1635.III.17 Vladislavo Vazos⁶, 1650.VIII.1 Jono Kazimiero⁷, 1679. III.16 Jono Sobieskio⁸ ir 1736.VIII.1 Augusto III⁹ savivaldos teisių patvirtinimo privilegijose. Deja, nė vienas minėtų privilegijų originalas neišliko iki mūsų dienų. Juos sunaikino miesto gaisrai ir kitos stichinės nelaimės. Daug originalų turėjo žūti per 1752 m. gaisrą, kai kartu su lentvaičio namu sudegė ten saugota speciali privilegijų ir kitų miesto dokumentų skrynja. Kaip aiškėja iš bylos, namą, žydų pasamdytas privilegijoms sunaikinti, padegęs Antanas Šimkevičius. Už tai vaito teismas nuteisė jį sudeginti¹⁰.

Sudegus privilegijų originalams, neliko svarbiausių ikonografijos šaltinių, nes tik juose buvo galima rasti spalvotą miesto herbo piešinį. Dėl to dabar, norint nustatyti bent herbo kompoziciją, tenka remtis tik miesto antspaudais.

Antspaudai

Po ilgų paieškų Lietuvos ir kitų kraštų dokumentų saugyklose pavyko rasti net 8 rūšių antspaudus, priklausančius įvairioms Jonišchio miesto institucijoms. Visus juos pagal reikšmę ir legendas būtų galima suskirstyti į kelias grupes: tai miesto arba magdeburgijos (XVIII a. antrosios pusės šaltiniuose — savivaldaus miesto sinonimas), tarėjų, suolininkų ir vaitų antspaudai.

Seniausias antspaudas vadinamas Jonišchio miesto antspaudu. Jis aptiktas 1699.VIII.25 išrašė iš miesto vaito aktų knygu¹¹. Tai nedidelis, 34×30 mm, ovalus antspaudas. Jo vaizdujyje (viduryje) įkomponuotas šv. Mykolas su pakeltu nedideliu kalaviju dešinėje ir ovaliu skydu kairėje rankoje. Kadangi antspaudas prastai atsispaudęs, tai neįmanoma tiksliai pasakyti, kas vaizduojama po šv. Mykolu, debesys ar į pragarą išvejamos piktosios dvasios, kaip, pa-

⁵ „Insignia albo pieczęć temu miasteczku naszemu Janiszkom nadajemy, to jest obraz św. Michała z mieczem, jako tu jest na tym przywileju wyrażono, której pieczęć pomienieni mieszczanie do wszelkich spraw i potrzeb miejskich zażywać mają wiecznemi czasy“ // Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 1.

⁶ Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUB). F. 7—14459. L. 428.

⁷ Lietuvos metrika (toliau — LM). Kn. 124. L. 277 (naudojamės mikrofilmu, esančiu Lietuvos centriniam valstybiniam istorijos archyve (toliau — CVIA)).

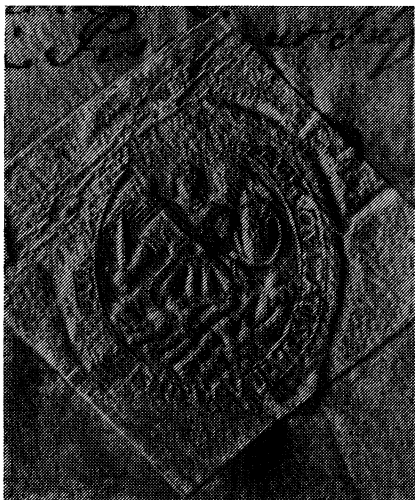
⁸ LM. Kn. 138. P. 411.

⁹ LM. Kn. 169. P. 729.

¹⁰ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 84.

¹¹ Baltarusijos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — B TSR CVIA). F. 694. Ap. 2. B. 9597. L. 316. Čia ir kitur miesto aktų knygu pavadinimai bus nurodomi tokie, kokie įvardyti dokumentuose.

vyzdžiui, 1792 m. Pervalko herbe¹². Visą kompoziciją juosia lotyniška legenda: [SIGIL]LVM·CIVITATIS·SACR[AE]·REGI[AE] MA[IEST]AT[IS] IAN[ISCEN]SI[S]¹³ (Šventosios Karališkosios Didenybės Jonišio miesto antspaudas) (1 pav.).

1 pav. Jonišio miesto 1699 m. antspaudas

2 pav. Jonišio miesto tarėjų 1707—1708 m. antspaudas

Netrukus Jonišio miesto magistratas (burmistras ir tarėjai) pagamino specialų spaudą pačių duodamiems dokumentams antspauduoti. Juo patvirtino du 1707—1708 m. išrašus, kurių koroboracijoje pabrėžiama, jog dokumentai išduodami „*cum impressione sigilli consularis*“ („su prispaustu tarėjų antspaudu“), „*cum impressione sigilli eiusdem officii*“ („su prispaustu šios įstaigos antspaudu“) (2 pav.)¹⁴. Tai apvalūs, 37 mm skersmens, antspaudai. Juose šarvais apsitaisęs šv. Mykolas vaizduojamas kiek kitaip: dešinėje rankoje laikantis didžiulį nuleistą kalaviją, o kairėje — ovalų skydą su stilizuotu sudvigubintu kryžiumi ar saulute. Antspaudų priklausomybė nurodoma ir žiede įrašytoje lotyniškoje legendoje: +SIGILLVM·CONSVLARE·CIVITATIS·S·R·M·IANISCENSIS* (Šventosios Karališkosios Didenybės Jonišio miesto tarėjų antspaudas).

Zinomas dar vienas Jonišio miesto magistrato arba tarėjų antspaudas, prispaustas 1714.X.24 išrašė iš šios institucijos aktų knygy

¹² Rimša E. 1791—1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai / Sudarė Z. Kiaupa ir E. Rimša. V., 1988. P. 105—139 (žr. herbo piešinį); Цітоў А. Гарадская геральдыка Беларусі. Мінск, 1989. С. 172.

¹³ Čia ir kitur laužtiniuose skliaustuose legenda atkurama pagal prasmę ir užimamą raidžių vietą. Originale ji gali skirtis.

¹⁴ CVIA. F. 443. Ap. 2. B. 344. L. 60; BTSR CVIA. F. 694. Ap. 3. B. 4363. L. 430.

(3 pav.)¹⁵. Jo dydis (37 mm skersmens) ir kompozicija labai pri-
 mena prieš tai aptartąjį. Tik po šv. Mykolo kojomis yra neiški
 figūra: galbūt stilizuotas į viršų pakėles kojas drakonas. Be to,
 šv. Mykolas vaizduojamas visu ūgiu, labiau išryškinti jo šarvai.
 Ta pati ir lotyniška legenda: + [SIG] ILLUM CONSULARE CIUI-

3 pav. Jonišio miesto tarėjų
 1714 m. antspaudas

TA·S·R·M·IA [NISCENSIS] (Šventosios Karališkosios Didenybės
 Jonišio miesto tarėjų antspaudas).

Vienintelis suolininkų antspaudas yra prispaustas 1745.III.17 iš-
 raše iš Jonišio magdeburgijos tarėjų knygų (4 pav.)¹⁶. Antspau-
 das truputį mažesnis, 33 mm skersmens. Jame pavaizduotas šarvais
 apsitašęs šv. Mykolas su pakeltu kalaviju dešinėje ir ovaliu skydu
 kairėje rankoje. Antspaudo paskirtis aiškėja tik iš lotyniškos le-
 gendos: SIGILLVM · S [C] A [BIN] ALE CIVITAT [. . . .] IA [NISC]
 EN: ([. . .] Jonišio miesto suolininkų antspaudas).

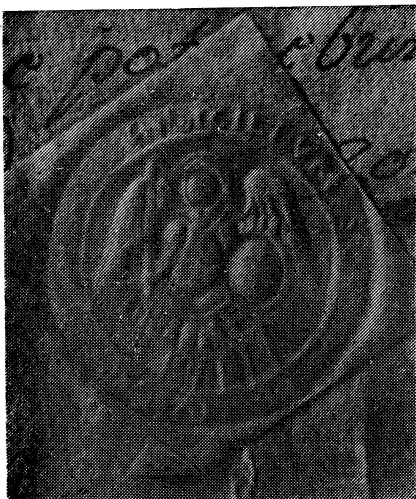
Daug daugiau išliko vadinamųjų Jonišio magdeburgijos ant-
 spaudų. Jie prispausti 1752—1763 m. išrašuose iš Jonišio magde-
 burgijos magistrato arba tarėjų knygų (5 pav.)¹⁷ ir labiausiai ski-
 riasi nuo prieš tai aptartųjų; panašaus tik dydžio: 34 mm skers-
 mens. Juose šv. Mykolas vaizduojamas su ilgais klostytais per juos-
 menį surištais marškiniais. Dešinėje rankoje laiko pakeltą kalaviją,
 kairėje — svarstyklės. Aplink šv. Mykolą, žiede, įrašyta jau len-
 kiška legenda: ·PIECZEC : MAGDEBVRG : IANISKIEY (Jonišio
 magdeburgijos antspaudas).

XVIII a. antrosios pusės šaltiniuose yra keletas Jonišio mies-
 to vaitų antspaudų. Senesnieji priklauso Žemaitijos vaiskiui ir Jo-

¹⁵ Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (to-
 liau — MAB). F. 37—7749. L. 5^v.

¹⁶ Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 94—
 2743. L. 14.

¹⁷ MAB. F. 37—2946. L. 6; F. 7716. L. 4; F. 7720. L. 4, 8, 10; CVIA.
 F. 1282. Ap. 1. B. 11052. L. 2; BTSR CVIA. F. 694. Ap. 3. B. 4363. L. 176;
 Ap. 4. B. 1842. L. 1.

4 pav. Jonišio miesto suolininkų
1745 m. antspaudas

5 pav. Jonišio magdeburgijos 1752—
1763 m. antspaudas

niškio vaitui Juozapui Karpiui. Jie prispausti 1752—1755 m. išrašuose iš Jonišio magdeburgijos vaito ir suolininkų knygų (6 pav.)¹⁸. Tai ovalūs, maždaug 52×44 mm dydžio, herbiniai antspaudai. Jie atspausiti prastai. Aiški tik vidurinė dalis, kur ovaliame herbiniame skyde, iš šonų papuoštame dviem lauro šakelėmis ir viršuje — trijų lapų karūna, vaizduojamos trys šešiakampės žvaigždės — Karpių giminės herbas¹⁹. Legendos matyti tik pabaiga [... .]EY·174[.]. Galimas daiktas, antspaude buvo nurodyti 1744 m., kuomet Pranciškus Karpis Jonišio vaitystę perleido savo sūnui Juozapui²⁰.

Po J. Karpio mirties, 1762 m., vaitu tapo Kazimieras Sadovskis²¹. Jo antspaudas prispaustas viename 1764.XII.1 išrašė iš Jonišio magdeburgijos vaito ir suolininkų knygų (7 pav.)²². Tai irgi ovalus herbinis antspaudas, 54×48 mm dydžio, tačiau daug puošnesnis. Vėlyvojo baroko kartuše įkomponuotas Sadovskių giminės herbas — Liubičas (pasaga su dviem kryžiais)²³. Herbą vainikuoja 7 lapų karūna su trimis stručio plunksnomis, o iš šonų ir apačios jį puošia gausi karinė atributika. Visą kompoziciją juosia lenkiška legenda: +KAZIMERZ : SADOWSKI : CHOR : CZR : WOYT : I · K · M : MEGD : IANISKIEY (Kazimieras Sadovskis Černigovo vėliau — vininkas Jo Karališkosios Didenybės Jonišio magdeburgijos vaitas).

¹⁸ BTR CVIA. F. 694. Ap. 2. B. 9529. L. 171, 173; Ap. 4. B. 1868. L. 46.

¹⁹ Wijuk Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium. Kraków, 1897. S. 67.

²⁰ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 82.

²¹ Ten pat. Nr. 89.

²² MAB. F. 37—7786. L. 3v.

²³ Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk, 1841. T. 8. S. 228.

6 pav. Joniškių vaito J. Karpio 1752—1755 m. antspaudas

7 pav. Joniškių vaito K. Sadovskio 1764 m. antspaudas

Iš skelbiamų antspaudų matyti, kad vieni yra bendramiestietiško pobūdžio. Tai Joniškių miesto (žr. 1 pav.), magdeburgijos (žr. 5 pav.) antspaudai. Juos galima laikyti svarbiausiais, reprezentuojančiais visą miesto bendruomenę. Kiti priklauso atskiriems Joniškių savivaldos padaliniams, tarėjams (žr. 2, 3 pav.), suolininkams (žr. 4 pav.), dar kiti — vaitams (žr. 6, 7 pav.). Ypač svarbu žinoti, kada atsiranda šie padaliniai.

Pirmojoje, 1616 m., savivaldos teisių privilegijoje rašoma, kad vaitas arba jo pavaduotojas lentvaitis kartu su suolininkais turi nagrinėti kriminalines ir kitas panašias bylas, o burmistrai ir tarėjai (magistratas) — spręsti kitus pagal Magdeburgo miesto teisę jų kompetencijai priklausančius klausimus ir nesikišti vieni į kitų reikalus. Ta pačia privilegija leidžiama miestiečiams pasistatyti rotušę, be to, jie privalą pastatyti vaitui teismo namus. Ir dar pabrėžiama, kad Joniškių savivalda turi tvarkytis taip, kaip artimiausias Kauno miestas²⁴. Iš Zigmanto Kiaupos tyrinėjimų aiškėja, jog Kaune tuomet veikė savarankiškos magistrato, suolininkų ir vaito institucijos. Jos turėjo savas raštines, aktų knygas, antspaudus ir kt.²⁵ Tad jau 1616 m. privilegiją galima laikyti teisiniu pagrindu šioms Joniškių institucijoms atsirasti.

Tačiau privilegijose suformuluotos teisinės normos ir realus gyvenimas dažnai gerokai skiriasi. Mažesniuose miestuose dalis teisinių normų taip ir lieka neįgyvendinta, o kitos realizuojamos tik po kurio laiko. Geriausias pavyzdys — Merkinė. 1599 m., kilus ginčui tarp miesto vaito ir magistrato, paaikškėjo, kad anksčiau vaitas

²⁴ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 1.

²⁵ Kiaupa Z. Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. P. 25—34.

sprendęs visas bylas kartu su burmistras, tarėjais ir suolininkais. Tuomet ir civilinių, ir baudžiamųjų bylų aktai buvę antspauduojami tuo pačiu miesto spaudu. Bet kai vaitas atskyręs suolininkų teismą ir šis pradėjęs posėdžiauti savarankiškai, prirėkę jiems savo spaudu. Jis ir buvęs su vaito leidimu išraižytas. Tačiau tai įvyko maždaug po 25 m. nuo savivaldos atsiradimo²⁶.

Panaši buvo ir kitų nedidelių Lietuvos miestų padėtis. Tiek civilines, tiek ir baudžiamąsias bylas nagrinėjo kartu, sprendimus įrašinėjo į tas pačias miestų aktų knygas, o išrašus duodavo su vienu ir tuo pačiu antspaudu. Atskiri savivaldų padaliniai pradeda kristalizuotis vėliau, kai padaugėja nagrinėjamų bylų, atsiranda natūralus darbo pasidalijimo poreikis. Šis procesas priklausė nuo daugelio aplinkybių, miesto dydžio, vaito galios ir jo santykių su magistratu bei miestiečių bendruomene, kitų miestų tradicijų įtakos ir kt.

Nors apie Joniškio savivaldos pradžią turime labai mažą duomenų, vis dėlto, remdamiesi kitų nedidelių miestų pavyzdžiu, galime manyti, kad ir čia jos organizacija klostėsi taip pat. Tad vargu ar Joniškyje galėjo iš karto vartoti kelis skirtingus miesto antspaudus. Greičiausiai bent pirmaisiais savivaldos gyvavimo dešimtmečiais naudojo vieną spaudą, išskyrus gana specifinius vaitų antspaudus, apie kuriuos kalbėsime vėliau. Jis turėjo atsirasti netrukus po savivaldos susikūrimo, nes jau 1617.V.22 joniškiečių raštas Zigmantui Vazai dėl batsiuvių cecho, kaip rašo pats valdovas, buvo „*sigillo oppidi nostri Janiszki obsignatas*“ („mūsų Joniškio miesto antspaudu antspauduotas“)²⁷. Po dvidešimt metų „vaito ir magistrato“ antspaudais buvo sutvirtintas Joniškio vaito Stanislovo Lukoskio ir magistrato susitarimas²⁸. Abiem šiais atvejais kalbama greičiausiai apie tą patį miesto antspaudą, bet nėra konkretesnių duomenų, kaip jis atrodė, kokia buvo jo legenda.

Nedrįstume teigti, jog XVII a. pirmosios pusės šaltiniuose paminėti antspaudai buvo atspausinti tuo pačiu spaudu, kaip ir čia skelbiamas 1699 m. miesto antspaudas (žr. 1 pav.). Taip manyti verčia dvi aplinkybės. Institucinius ovalius spaudus Lietuvoje pradėjo gaminti XVII a. antrojoje pusėje. Tuo metu jie dažni žemės ir pilies teismų sfragistikoje²⁹, bet labai reti miestų gyvenime. Be Joniškio, ovalius antspaudus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1670—1692 m. vartojo Pinksas, 1698 m.—Sluckas³⁰. Apskritai galima tvirtinti, kad šios formos antspaudai Lenkijos—Lietuvos valstybės miestų gyvenime labiau paplinta tik nuo XVIII a. antrosios pusės³¹.

²⁶ Rimša E. Merkinės suolininkų teismo ir antspaudų atsiradimo klausimu // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. P. 143, 145.

²⁷ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 3.

²⁸ Ten pat. Nr. 19.

²⁹ Pvz., 1688 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas (CVIA. F. 525. Ap. 8. B. 594. L. 149, 153, 159), 1696 m. Ukmergės pasieniuo Jurgio Bartkevičiaus antspaudas (VUB. F. 5. C. 8. Nr. 729).

³⁰ Цитоў А. Указ, соч. С. 164, 184.

³¹ Wittyg W. Pieczęcie miast Dawnej Polski. Kraków; Warszawa, 1905. S. 14, 17, 20, 25, 27, 41, 46 etc. Lenkijoje kartais, nors labai reti, ovalo formą nedideliems antspaudams vartojo ir XVI a. (žr. ten pat. P. 35, 88, 115); Цитоў А. Указ, соч. С. 59, 64, 69, 76, 134, 182, 192, 202 и др.

Kita vertus, legendoje pavartotas pasakymas „SACRAE REGIAE MAIESTATIS“ ne tik nežinomas XVII a. pirmosios pusės Lietuvos miestų antspauduose, bet, atrodo, nebuvo vartojamas ir Lenkijoje. Jis arba jo sutrumpinimas „S. R. M.“ atsiranda XVII a. antrojoje pusėje. Rečiau pasitaikančiose lenkiškose legendose šis lotyniškas pasakymas verčiamas pagal vietos tradicijas į „*Jego Królewskiej Mości*“, „*J. K. M.*“ („Jo Karališkosios Didenybės; Malonybės“)³².

Tad 1699 m. antspaudo forma ir legendos ypatumai leidžia daryti prielaidą, kad jo spaudas išraižytas XVII a. antrojoje pusėje. Tikriausiai iki tol vartotasis dingo per XVII a. vidurio ir antrosios pusės karus, keletą gaisrų³³.

Prie seniausių Joniškio antspaudų reikia priskirti vaitų antspaudus, nors jų tėra žinoma XVIII a. antrosios pusės dokumentuose (žr. 6, 7 pav.). Vaitas buvo vyriausias miesto pareigūnas. Jį iš bajorų skyrė valdovas. 1635—1636 m. Joniškio miesto magistratas, remdamasis savo vilkieru, net mėgino nusikratyti vaito viršenybės, tačiau dėl nelygių jėgų jam tai nepavyko. Vaitas ir toliau liko Joniškio galva³⁴. Jo kompetencijai priklausė kriminalinės bylos, kurias dažniausiai sprendavo kartu su suolininkais, o smulkesnes nagrinėjo ir pats. Bene pirmą kartą Joniškio vaito knygos paminėtos 1634 metais³⁵. Po poros metų minimas ir jo antspaudas, kurį didesniai tikrumui vaitas buvo prispaudęs 1636 m. taikos sutartyje su Joniškio miesto magistratu³⁶.

Daugumos nedidelių Lietuvos miestų vaitų pareigybių specifiką sudarė tai, kad vaitai, kaip miestų vyriausi pareigūnai, kartu buvo ir valdančiosios feodalų klasės atstovai. Jų privilegijuotą padėtį ir išskirtinumą pabrėžė net antspauduose vartotas asmeninis herbas. Tai buvo daroma ne tik XVIII a., bet ir ankstesniais šimtmečiais. Pvz., 1590 m. Vilniaus vaitas Mataušas Borzimovskis turėjo antspaudą su asmeniniu Habdanko herbu³⁷. Iš to išeity, kad ir visi kiti Joniškio vaitai miesto reikalams vartojo antspaudus su savais herbais. Tad jų antspaudų simboliai priklauso bajoriškai heraldikai ir nieko bendra neturi su Joniškio miesto simbolika.

Šiandieną, neturėdami XVII a. ir XVIII a. pirmosios pusės vaitų antspaudų, galime daug neapsirikdami tvirtinti, kad jie atsirado maždaug kartu su Joniškio savivalda, bet daug sunkiau nustatyti, kada pradėta vartoti tarėjų ir suolininkų antspaudus. Jų pasirodymą turėjo lemti tam tikri savivaldos organizacijos pasikeitimai, miesto valdžios ir teismo organų aiškesnių kompetencijos ribų nustatymas. Viena aiš-

³² Haisig M. Studia nad legendą pieczęci miejskiej. Wrocław, 1953. S. 113—114.

³³ Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 77—80.

³⁴ Kiaupa Z. 1551 m. ir 1620 m. Vilniaus vilkierai ir jų taikymas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose // Jaunųjų istorikų darbai: Medžiaga respublikinei jaunųjų istorikų mokslinei konferencijai. 1976 m. spalio. V., 1976. Kn. 1. P. 49—50.

³⁵ Lietuvos savivaldžių miestų dokumentai... Nr. 19.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Rimša E. Keletas sfragistikos terminų // Lietuvos istorijos metraštis. 1982 metai. V., 1983. P. 97. Pav. 16.

ku, kad šitie dalykai glaudžiai susiję, nes vieno antspaudo instituto atsiradimas turėjo skatinti kitą. Užtenka palyginti 1745 m. suolininkų antspaudą (žr. 4 pav.) su 1707—1708 m. (žr. 2 pav.) ir 1714 m. (žr. 3 pav.) tarėjų antspaudais, kad išitikintume, jog jo ikonografija daug artimesnė 1707—1708 m. tarėjų antspaudų ikonografijai. Juose ta pati šv. Mykolo apranga, po kojomis nėra drakono (?). Skiriasi tik kalavijo padėtis. Po legendos ji greičiausiai buvo svarbiausias tarėjų ir suolininkų antspaudų skiriamasis bruožas. Dėl to galima manyti, kad 1707—1708 m. tarėjų ir 1745 m. suolininkų antspaudų spaudai atsirado daugmaž tuo pačiu metu ir, matyt, truputį anksčiau nei 1707 metais.

XVIII a. pradžioje Joniškį užgriuvo Šiaurės karas. Jau 1700 m. čia buvo susitelkusi sakų kariuomenė Rygai pulti. Paskui įsiveržė švedai, su kuriais 1702 ir 1703 m. prie Jonišio vyko kautynės. Kitais metais jo apylinkėse švedai buvo įsirengę žiemos stovyklą. Karas ir kariuomenių plėšikavimai nualino kraštą, prasidėjo badas, o greitai — ir maras, trukęs iki 1710 metų³⁸. Sunku įsivaizduoti, jog tokiomis nepalankiomis sąlygomis būtų galvota apie Jonišio savivaldos struktūros pertvarkymus. Labiau tikėtina, kad šie pertvarkymai įvyko dar iki Šiaurės karo ar bent iki švedų įsiveržimo.

Tarėjų (magistrato) ir suolininkų (teismo) antspaudų atsiradimas rodo Jonišio savivaldos organizacijos aukštesnę pakopą ir tam tikrą vaito įtakos susilpnėjimą mieste. Jo valdžia turėjo dar labiau sumažėti, kai 1718 ir 1736 m. valdovas leido patiems miestiečiams išsirinkti vaitą³⁹. Tačiau ši padėtis nebuvo galutinai įtvirtinta. Dar nesustiprėjusią naują savivaldos organizacinę struktūrą užklupo karas ir kitos stichinės nelaimės, o vėliau, nespėjus miestui atsigauti, prasidėjo teisių varžymas. Iš miestiečių buvo atimtos vaito rinkimo teisės. Jį vėl pradėjo skirti valdovas⁴⁰. Pagaliau 1748 m. kilo didžiulis gaisras, kuris pavertė pelenais nemažą miesto dalį, sudegė rotušė, bažnyčia⁴¹. Galimas daiktas, ugnis sunaikino suolininkų ir tarėjų spaudus, nes vėlesni dokumentai yra patvirtinti jau kitais antspaudais. Vėl atsiranda bendramiestietiško pobūdžio magdeburgijos antspaudai (žr. 5 pav.), o vietoj suolininkų imami vartoti vaitų antspaudai (žr. 6, 7 pav.), t. y. grįžtama prie XVII a. savivaldos struktūros.

Tad šaltiniai rodo, kad XVII a. ir XVIII a. antroje pusėje Joniškyje buvo vartojami dviejų rūšių antspaudai: vieni — miesto (magdeburgijos) su šv. Mykolo atvaizdu visiems magistrato dokumentams antspauduoti, kiti — vaitų su jų asmeniniais herbais. XVII a. šiais antspaudais tvirtino vaito įstaigos, o XVIII a. antroje pusėje — vaito ir suolininkų teismo dokumentus. Ir tik XVIII a. pirmoje pusėje, susilpnėjęs vaito įtakai mieste, atsirado tarėjų (magistrato) ir suolininkų (teismo) antspaudai; visi su šv. Mykolo at-

³⁸ Dundulis B. Švedų feodaly įsiveržimas į Lietuvą XVII—XVIII a. V., 1977. P. 125, 130, 135; Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 81.

³⁹ Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 81, 82.

⁴⁰ Ten pat. P. 84—85.

⁴¹ Ten pat. P. 85.

vaizdu. Šitai leidžia manyti, kad Jonišchio savivaldos gyvenime buvo nustatytos aiškesnės valdžios ir teismo organų kompetencijos ribos. Žinoma, tai tik preliminarios išvados, kurias leidžia daryti turima medžiaga.

Herbas

Jau užsiminėme, kad žuvo Jonišchio privilegijų originalai su spalvotais herbų piešiniais. O išlikęs seniausias dabar žinomas 1699 m. antspaudas (žr. 1 pav.) atsirado greičiausiai tik XVII a. antroje pusėje. Taigi nežinomos ne tik 1616 m. herbo spalvos, bet ir jo kompozicinis sumanymas. Šiuo atveju pasitikėti antspaudais, ypač vėlesniais, labai rizikinga, nes jų piešiniai dažnai keitėsi. Vien palyginus 1699 m. Jonišchio miesto antspaudą (žr. 1 pav.) su 1707—1708 m. (žr. 2 pav.) ir 1714 m. (žr. 3 pav.) tarėjų antspaudais, matyti, kad jų ikonografija per 15 m. pakito tris kartus. Ir tik seniausiuose miestų antspauduose, atsiradusiuose kartu su savivalda, dažniausiai gana tiksliai perteikiamas privilegijos herbo piešinys. Tai rodo Naugarduko, Mogiliovo ir kitų miestų pavyzdžiai⁴².

Kadangi seniausi Jonišchio miesto antspaudai nežinomi, o vėlesniųjų ikonografija labai įvairuoja, tai orientacijai dar pasitelksime kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų herbus su šv. Mykolu. Šį simbolį vienas iš pirmųjų Lietuvoje 1593 m. gavo Virbalis. Išlikusiame privilegijos originale yra pavaizduotas ant žalios žemės baltame dangaus fone stovintis angelas su mėlynais marškiniais ir avietinės spalvos apsiaustu. Dešinėje rankoje jis laiko nuleistą sidabrinį kalaviją, kairėje — svarstyklės⁴³. 1595 m. Naugarduko privilegijos originale yra nupieštas raudoname skyde juodais šarvais apsitaisęs angelas su pakeltu kalaviju ir nuleistomis svarstyklėmis⁴⁴. Iš 1611 m. Smolensko privilegijos įrašo Lietuvos metrikoje aiškėja, kad miestui buvo suteiktas raudoname skyde metaliniais šarvais apsitaisęs šv. Mykolas Arkangelas, dešinėje rankoje turintis kalaviją, o jam po kojomis esąs drakonas⁴⁵.

Greičiausiai XVII a. pirmojoje pusėje šv. Mykolą gavo buv. Bresto vaivadijos Bialos ir Dokudavo miestai, tačiau jų herbų piešiniai yra nupiešti iš vėlesnių antspaudų. Kad ir kaip ten būtų, Bialos herbe yra vaizduojamas raudoname skyde baltais drabužiais apsirengęs angelas su pakeltu kalaviju ir svarstyklėmis. Jam po kojomis — drakonas⁴⁶. Toks pat ir Dokudavo herbas, tik skydas mėlynas ir angelas — su metaliniais šarvais⁴⁷. Pagaliau 1511 m. gavusio savivaldos teisę Kodenos herbe pavaizduotas mėlyname skyde angelas su geltonais šarvais. Dešinėje rankoje jis laiko pakeltą ka-

⁴² Цітоў А. Указ. соч. С. 14 и 152, 22 и 140, 140 и 141.

⁴³ Rimša E. Lietuvos miestų XV—XVIII a. heraldikos šaltiniai... P. 66.

⁴⁴ Цітоў А. Указ. соч. С. 15, 152.

⁴⁵ 1611.XI.4. Varšuva. Zigmanto Vazos privilegija Smolenskui // LM. Kn. 89. L. 451^v.

⁴⁶ Gumowski M. Herby miast polskich. W-wa, 1960. S. 128.

⁴⁷ Miasta polskie w tysiącleciu. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. T. 1. S. 703. Tabl. 50.

laviją, o jam prie kojų nupieštas Sapiėgų giminės Lapino herbas — raudoname skyde balta strėlė su dviem kryžiais⁴⁸.

Taigi XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų herbuose šv. Mykolas vaizduojamas be drakono, o nuo XVII a. visais žinomais atvejais — su juo. Be to, XVI a. pabaigos—XVII a. pirmosios pusės herbuose dešinėje rankoje laiko pakeltą kalaviją, tik Virbalio herbe nuleistą, o kairėje — svarstyklės (Smolensko iš aprašymo neaišku). Šių simbolių kompozicijos panašumu nereikia stebėtis, nes visi jie buvo sukurti toje pačioje Lietuvos raštinėje ir patvirtinti greičiausiai vieno ir to paties valdovo — Zigmanto Vazos. Todėl galima manyti, kad ir Joniškio 1616 m. privilegijos herbo piešinys bus nedaug nutolęs nuo kitų, visų pirma XVII a. atsiradusių herbų.

Vienintelė detalė, kuri verčia susimąstyti, yra šv. Mykolo skydas. Nė viename kitame to meto herbe jo nėra, o Joniškio jis labai aiškus visuose žinomuose 1699—1745 m. antspauduose, ir tik XVIII a. antrojoje pusėje atsiranda svarstyklės. Skydas, kaip vienas iš šv. Mykolo atributų, akcentuojamas bažnytinėje ikonografijoje⁴⁹. Jis turi savo prasmę ir kartais privilegijoje net specialiai nurodomas. Antai 1635 m., suteikiant Varniams šv. Jurgio simbolį, pabrėžta, kad jis turįs būti su skydu⁵⁰. Nors šis momentas lakoniškoje Joniškio privilegijoje nutylimas, vis dėlto yra didesnė tikimybė, kad vietoj svarstyklių 1616 m. buvo nupieštas skydas.

Daug problemiškesnis Joniškio herbo spalvų klausimas, nes kiekvieno atveju jos gali būti vis kitokios, juo labiau kad tiksliai nežinoma, kaip šv. Mykolas buvo nupieštas 1616 m. privilegijoje — su šarvais ar su drabužiais; nuo ko priklauso spalvų derinys. Kai šv. Mykolas vaizduojamas su šarvais (sidabrinis), tai skydo laukas pagal metalų ir spalvų derinimo taisyklę gali būti raudonas arba mėlynas. Pirmoji tikimybė didesnė: tai rodo minėti Bialos, Naugarduko ir Smolensko herbai, be to, klasikinėje Lietuvos heraldikoje vyravo kaip tik raudona ir balta (sidabrinė) spalvos⁵¹. Kai šv. Mykolas su drabužiais, jei jie ne balti, kaip Virbalio herbe, labiau tikėtinas baltas (sidabrinis) skydo laukas. Tiek mūsų, tiek ir kaimyninių kraštų heraldikoje kalavijo geležtė dažniausiai yra balta (sidabrinė), o rankena, taip pat ir skydas — geltoni (auksiniai). Drakonai juodas, rečiau — žalias.

Iš turimos medžiagos galutinių išvadų daryti, aišku, negalima. Šiuos samprotavimus pateikėme tam, kad, radus XVII a. pirmosios pusės Joniškio miesto antspaudus, iš jų ikonografijos bent apytikriai būtų galima orientuotis apie herbo spalvas.

Kiekvieno miesto herbe yra įprasminta tam tikra idėja. Jos parinkimas priklausė nuo daugelio dalykų: epochos visuomeninės politinės situacijos, miesto pilietinės pozicijos, valdovo požiūrio, vy-

⁴⁸ Ten pat. P. 713. Lent. 53.

⁴⁹ Podręczna encyklopedia kościelna. W-wa, 1912. T. 27—28. S. 42.

⁵⁰ Rimša E. Varnių miesto herbas... P. 36.

⁵¹ Rimša E. Spalva Lietuvos heraldikoje // Spalva lietuvių liaudies meno / Sudarė J. Kudirka. V., 1987. P. 116.

raujančios ideologijos įtakos ir kt. Taigi, norint suprasti, ką Joniš-
kio herbe reiškia šv. Mykolas, kodėl miestui buvo suteiktas būtent
šis, o ne kitas simbolis, reikia persikelti į XVII a. pradžią ir pri-
siminti, kas tuo metu vyko mūsų krašte, ką anuomet šis simbolis
reiškė bažnyčios ir visuomenės gyvenime.

Kartais teigiama, kad religinis simbolis miesto herbe priklauso
nuo paprinės bažnyčios titulo. Iš tiesų tokių atvejų gana dažnai
pasitaiko kaimyninės Lenkijos heraldikoje⁵². O Lietuvoje iki XVIII a.
yra žinomas bene vienintelis Kretingos herbas su švč. Mergelės Ma-
rijos atvaizdu. Jį 1609 m. miestui suteikė tuometinis savininkas
Lietuvos didysis etmonas ir Žemaitijos seniūnas Jonas Karolis Chod-
kevičius, prieš tai fundavęs paparinę Viešpaties apreiškimo švč. Mer-
gelei Marijai bažnyčią⁵³.

Galima sakyti, kad iki XVI a. antrosios pusės Lietuvos miestų
herbuose religinė simbolika kiek žymesnio vaidmens neavaidino. Vien-
nas kitas simbolis buvo atsiradęs tik Lietuvos krikšto pirmaisiais
dešimtmečiais, kaip Vilniaus šv. Kristoforas, Trakų — šv. Jono Krikš-
tytojo galva⁵⁴. Daug didesnė jų banga plūstelėjo XVI a. paskuti-
niaisiais dešimtmečiais—XVII a. pirmojoje pusėje. Šis laikotarpis
visiškai sutampa su sudėtinga ideologinės kovos epocha, kuri daž-
nai vadinama Kontreformacijos vardu. Tuomet, po Tridento visuo-
tinio bažnytinio susirinkimo (1545—1563), — jo nutarimai Lenkijos—
Lietuvos valstybėje įsigaliojo nuo 1578 m.— katalikų bažnyčia suak-
tyvino veiksmus prieš protestantus. Ypač reikėsi į Lietuvą pakviesti
jėzuitai. Padažnėjo protestantų persekiojimai, buvo užpuldinėjamos
jų spaustuvės, mokyklos, maldos namai, deginamos knygos⁵⁵. Vie-
šuose disputuose, per pamokslus protestantus kaltino valstybės vie-
nybės skaldymu, erezija, laikė šėtono vaikais. Neliko nuošalyje ir
protestantai. Tačiau kuo toliau, tuo labiau jų jėgos seko. Katalikų
bažnyčią palaikė valdančioji Vazų dinastija, o ir dauguma didikų,
iš pradžių stojusių protestantų pusėje, grįžo į katalikybę. Jie, lyg
išpirkdami kaltės, ėmėsi statyti naujas bažnyčias, steigti vienuoly-
nus, kurių XVII a. pirmojoje pusėje labai padaugėjo⁵⁶. Dar labiau
sustiprėjo šventųjų garbinimas, jų reikšmės kėlimas. Tai vienur, tai
kitur ėmė rasti stebuklingų vietų, garsėti šventųjų paveikslai.

Tad religinės simbolikos atsiradimas Lietuvos miestų herbuose
buvo dėsningas reiškinys, plaukęs iš susiklosčiusios visuomeninės
politinės situacijos. Ši simbolika turėjo stiprinti katalikų bažnyčios
pozicijas, kovoti su plintančia erezija. Taip manyti verčia herbų
simboliai: daugumai miestų buvo parenkami tie šventieji, kurie idė-
jine prasme ir ikonografinė išraiška buvo laikomi bažnyčios gynė-

⁵² Gumowski M. Op. cit. S. 36—39.

⁵³ 1609.I.23. Berzaunė. J. K. Chodkevičiaus privilegija Kretingai // CVIA.
F. SA. B. 19548. L. 36—42.

⁵⁴ Rimša E. Vilniaus miesto tarybos gotikiniai antspaudai // Lietuvos TSR
Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 3(88). P. 86; Rimša E. Lietuvos
miestų XV—XVIII a. heraldikos šaltiniai... // Kultūros barai. 1988. Nr. 5. P. 65.

⁵⁵ Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feoda-
lizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus). V., 1981. P. 173—174, 194—195.

⁵⁶ Ten pat. P. 195.

jais, kovotojais su blogiu. Antai šv. Povilas — 1626 m. Simno herbe, šv. Jurgis — 1625 m. Starodubo ir 1635 m. Varnių herbuose⁵⁷. Iš jų į pirmą vietą iškyla, be abejonės, šv. Mykolas, nes bemaž pusėje 1591—1635 m. atsiradusių miestų herbų su religine simbolika randame jo atvaizdą.

Šv. Mykolas į krikščionybę atėjo iš judaizmo. Hebraiškai *mikha'el* reiškia „kas kaip dievas“. Žydų tikyboje jis buvo laikomas išrinktosios žydų tautos globėju. O krikščionybėje ši dvasia priklauso aukščiausiai angelų hierarchijai ir vadinama Mykolu Arkangelu, angelų kunigaikščiu. Jo, kaip ir kitų angelų, liturginė forma susiklostė IV a. Antikos kultūros veikiama. Manoma, kad šių dvasių sparnai buvo perimti iš graikų pergalės deivės Nikės. Hagiografijoje ypač pabrėžiama Mykolo Arkangelo ir jo vadovaujamų angelų kova su drakonu arba velniu, kuris vedęs pasaulį į nuodėmę. Šiame dangaus mūšyje piktoji dvasia buvusi nugalėta ir nublokšta į pragarą. Tačiau blogis neišnykęs, ir dėl to šv. Mykolas visą laiką kovoja su šėtonu, gindamas krikščionių bažnyčią ir tikinčiuosius nuo pikto⁵⁸.

Kadangi protestantizmas buvo laikomas krikščionių bažnyčios griovimu ir ideologinėje kovoje traktuojamas kaip piktosios dvasios pasireiškimas, tai visai suprantamas šv. Mykolo kulto atgijimas ir platus propagavimas kontrreformacijos laikais; tai pabrėžiama bažnytinėje ir kitoje literatūroje⁵⁹. Tos propagandos dalimi tapo ir Lietuvos miestų herbai. Šv. Mykolas, kaip miesto globėjas, turėjo ginti miestiečių bendruomenę nuo plintančios erezijos, visų pirma — protestantizmo⁶⁰, juo labiau kad Bialoje, Dokudave, Naugarduke buvo susikūrusios protestantų bendruomenės⁶¹. Kažkiek jų būta Virbalyje⁶² ir tikriausiai Joniškyje, nes iš čia protestantai dar XIX a. vykdavo melstis į Siaulius⁶³. Naugarduke veikė net radikaliausia reformacinio judėjimo — arijonų — bendruomenė. Čia 1594 m. buvo surengtas platų atgarsį įgavęs Yvijos mokyklos mokytojo arijono Jono Licinijaus Namislovijaus ir Vilniaus akademijos profesoriaus jėzuito Martyno Smigleckio disputas apie Kristaus dieviškumą⁶⁴. Po jo, 1595 m., senasis Naugarduko miesto herbas buvo pakeistas —

⁵⁷ Rimša E. Varnių miesto herbas... P. 39.

⁵⁸ Encyklopedija kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetrzera i Weltego / Wyd. M. Nowodworski. W-wa, 1881. T. 14. S. 271—272; Molsdorf W. Christliche Symbolik der mittelalterlichen Kunst. Graz, 1984. S. 123—124; Lexikon der Antike. Leipzig, 1984. S. 149; Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. W-wa, 1987. S. 685.

⁵⁹ Reklaitis P. Šv. Mykolas // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1959. T. 18. P. 435; Encyklopedia katolicka. Lublin, 1985. T. 1. S. 610.

⁶⁰ Straipsnyje plačiau neličiame kitų religijų ir srovių, taip pat politinių motyvų, kurie galėjo lemti šv. Mykolo ir panašių simbolių atsiradimą pasienio su Rusijos valstybe miestų herbuose.

⁶¹ M[er]c[er]z[yn]g] H. Zbory i senatorowie protestancy w Dawnej Rzeczypospolitej. W-wa, 1904. S. 84, 85, 92, 114.

⁶² Totoraitis J. Sūduvos Suvaikijos istorija. K., 1938. D. 1. P. 603—605.

⁶³ Valančius M. Zemaičių vyskupystė // Raštai. V., 1972. T. 2. P. 389.

⁶⁴ Kosman M. Reformacja i kontrreformacja w Wielkiem Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. 1973. S. 196; Lukšaitė I. Radikalių reformacijos kryptis Lietuvoje. V., 1980. P. 63—64.

atsirado šv. Mykolas⁶⁵. Nesiimame spręsti, kiek šis pakeitimas susijęs su minėtais įvykiais, bet pats faktas vertas dėmesio.

Manytume, kad ir Joniškio herbo negalima išplėsti iš bendro įvykių konteksto. Jis yra XVII a. pradžioje Lietuvoje vykusios ideologinės kovos padarinys. Parinkimą turėjo lemti šv. Mykolo simbolikos aktualumas tuo metu bei valdančiosios Vazų dinastijos prokatalikiška pozicija.

Ta proga verta prisiminti, kad Lenkijoje dar prieš 1616 m. buvo įkurta Angelo sargo brolija, kuriai priklausė Joniškio savivaldos suteikėjas Zigmantas Vaza su šeima ir kurio rūpesčiu ji 1626 m. buvo patvirtinta specialia popiežiaus Urbono VIII bule⁶⁶. Ši iš pirmo žvilgsnio nesvarbi detalė iš tikrųjų rodo, kokią didelę reikšmę kojoje su plintančia kitatikybe Zigmantas Vaza teikė antgamtinėms jėgoms. Galimas daiktas, jis pats buvo šv. Mykolo simbolio iniciatorius Lietuvos miestų herbuose.

Bėgant laikui ir keičiantis politinei situacijai, ideologiniais sumetimais atsiradęs Joniškio miesto simbolis turėjo netekti pirminės reikšmės, kuri jam buvo skiriama kontreformacijos laikotarpiu. Dėl šaltinių stokos neįmanoma pasakyti, kaip jį vėliau traktavo patys miestiečiai. Galima tik spėti, kad jis buvo suprantamas universaliau: kaip miesto globėjas, sargas, apskritai kovotojas su blogiu.

Paskutinis vertas dėmesio momentas — tai Joniškio miesto antspaudų ikonografijos skirtumai. Šių dalykų pastebima daugelio Lietuvos miestų sfragistikoje, ypač tų, kurių buvo žuvusios privilegijos su herbų piešiniais. Bet pasitaiko net tokių atvejų, kai miestui, turinčiam pirmosios privilegijos originalą, vėliau išduotose savivaldos teisių patvirtinimo privilegijose atsiranda kiek kitokių herbų piešinių. Antai Naugardukas, kaip minėjome, 1595 m. gavo šv. Mykolą su kalaviju ir svarstyklėmis, o 1767 m. privilegijoje jau nupieštas angelas su kalaviju ir skydu⁶⁷. Tokių nukrypimų ypač dažnai pasitaiko XVIII a. antrojoje pusėje, kai vis mažiau dėmesio kreipiamą į heraldikos reikalavimus⁶⁸.

Antspaudų ikonografijos kitimo priežastys gali būti labai įvairios. Joniškio atveju kai kuriuos skirtumus, matyt, būtų galima aiškinti antspaudų priklausymu ne toms pačioms institucijoms: pvz., kad tarėjų antspaudai (žr. 2, 3 pav.) skirtųsi nuo suolininkų (žr. 4 pav.), juose kalavijas pavaizduotas nuleistas. Galimi ir kiti aiškinimai. Tarėjų antspaudai priklausė miesto administracijos ir valdymo organams, o suolininkų — teismui. Tad pakeltas kalavijas, kaip baudžiamosios teisės simbolis, labiau tiko suolininkų institucijos antspaudams. Kitų skirtumų galėjo atsirasti dėl vietos stokos, spaudo raizytojo manieros, mados dalykų, bažnytinės šv. Mykolo iko-

⁶⁵ 1595.III.18. Krokuva. Zigmanto Vazos privilegija Naugardukui // LM. Kn. 77. L. 600^v.

⁶⁶ Encyklopedia katolicka... S. 616.

⁶⁷ 1767.I.20. Varšuva. Stanislovo Augusto privilegija Naugardukui // Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus (toliau — IEM). Inv. Nr. R-848.

⁶⁸ R i š a E. 1791—1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos... P. 132—135.

nografijos įtakos ir pan. Bent dabar turimi duomenys neleidžia juose įžiūrėti gilesnės, su Jonišchio miesto istorija susijusios prasmės.

Sv. Mykolo atvaizdas Jonišchio antspaudoose vartotas iki 1776 m., kuomet miestas neteko savivaldos teisių⁶⁹. Tolesnė jo istorija labai paini ir neaiški. Neabejotina tai, kad Joniškis, naudodamasis Ketverių metų seimo nutarimais, 1791 m. atgavo savivaldą, arba, kaip tada vadinosi, laisvojo miesto teises⁷⁰. Tačiau, nepraėjus ir metams, valstybėje viršų paėmė Rusijos imperijos palaikoma Targovicos konfederacija, stojusi prieš visas seimo reformas. Jonišchio miesto teisės vėl buvo panaikintos. Negana to, konfederatai pareikalavo, kad visos buvusios savivaldos jiems prisiektų ir nurodytų, kas jas sukurstė siekti miesto teisių, iš kur gavo pinigų ir kt. Tuo tikslu 1792.IX.28 į Šiaulius atvyko apie 150 joniškiečių. Po priesaikos Targovicos konfederatams jie prisipažino: savivaldą atkurti paskatinusi Gegužės 3-osios konstitucija. Miesto poreikiams buvę išleista 9055 lenkiški auksinai ir 17 grašių. Didesnė pusė pinigų, 5400 auksinų, perduota miesto įgaliotiniui Grabovskiui, kuris Varšuvoje rūpinosi gauti privilegiją. Kitus pinigus išleido privilegijų išrašams, kelionėms, miestui iliuminuoti per Gegužės 3-osios konstitucijos šventę. Tarp išlaidų nurodyta, kad 11 auksinų ir 6 grašius sumokėjo už „magdeburgijos spaudą“ pagaminimą⁷¹.

Kol kas tai vienintelė užuomina apie XVIII a. pabaigos Jonišchio savivaldos spaudą. Matyt, tuo metu senasis miesto spaudas jau buvo dingęs, kad miestiečiams prireikė gamintis naują. Tačiau nėra duomenų, kas jame buvo pavaizduota. Remiantis kitų senųjų miestų pavyzdžiu, galima manyti, kad Joniškis taip pat susigražino šv. Mykolo simbolį. Jį galėjo vartoti ir vėliau, kai 1794 m. miestas trumpam buvo atgavęs savivaldą⁷².

Po trečiojo Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimo 1795 m. Lietuva pateko Rusijos imperijos priklausomybėn. Joniškį kartu su visa Šiaulių ekonomija Jekaterina II padovanojo savo favoritui grafiui Platonui Zubovui; miestiečiai buvo paversti baudžiauninkais. Nors joniškiečiams apie 1840—1841 m. pavyko iš Zubovų valdžios išsilaisvinti, bet anksčiau turėtų teisių jie nebeatgavo. Tiesa, miestelėnai ūkio reikalus tvarkėsi patys, turėjo net savo valdybos namus⁷³. Iš to laikotarpio, XIX a. antrosios pusės—XX a. pradžios, išliko rašmeninis spaudas su vienos eilutės kursyvinio įrašo: *Янишское мящанское управление* (Joniškio miesto valdyba)⁷⁴. Tai viskas, kas liko iš miesto herbo XIX amžiuje. Nėra jokių duomenų, kad Joniškis

⁶⁹ Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 87.

⁷⁰ Ten pat. P. 91.

⁷¹ Šiaulių Targovicos konfederatų protokolų knyga // CVIA. F. SA. B. 15138. L. 3^v—5^v.

⁷² Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 91.

⁷³ Вольский О. Указ. соч. С. 204—205; Jučas M. Baudžiaivos irimas Lietuvoje. V., 1972. P. 260; Tyla A., Miškinis A. Min. veik. P. 91—92, 95—96.

⁷⁴ IEM. Inv. Nr. S-575. Spaudas labai primityviai išraižytas odos juostelėje, maždaug 73×5 mm dydžio.

būtų turėjęs savo herbą ir Lietuvos Respublikos laikais. Tuo metu miesto antspaudoose vartotas valstybinis Vyčio herbas.

Naujai Joniškio miesto herbu susirūpinta tik XX a. septintajame dešimtmetyje, kai 1966 m. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu prie Kultūros ministerijos buvo įkurta Respublikinė heraldikos komisija. Kaip galima spręsti iš turėtos medžiagos, duomenų apie istorinį Joniškio herbą nebūta. Jeigu jų būtų ir buvę, vargu ar būtų senasis herbas atkurtas, nes to meto sąlygomis į religinio turinio motyvus buvo žiūrima nepalankiai. Tai matyti iš spaudoje išdėstytų Komisijos principinių nuostatų⁷⁵.

Atsižvelgiant į Joniškio miesto istoriją, jo gyventojų aktyvų dalyvavimą 1769 m. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilime, vėliau 1831 ir 1863 m. sukilimuose, buvo nutarta vienu iš naujojo herbo simbolių panaudoti valstiečių kovos ginklą — dalgį. Herbo etaloną kūrė dailininkas Juozas Galkus. Jo eskizus Heraldikos komisija svarstė keletą kartų. Iš pradžių manyta panaudoti du dalgius ir liaudies meno saulutę. Vėliau svarstyta ir kitokių variantų: javų varpa, du dalgiai ir dvi žvaigždės; dalgis ir dvi žvaigždės; du dalgiai su dobilu. Daug ginčytasi dėl dalgio istoriškumo, žvaigždžių spindulių skaičiaus ir kitų dalykų. Galiausiai nutarta apsisoti prie įstrižai skyde įkomponuoto dalgio ir dviejų aštuoniakampių žvaigždžių⁷⁶.

Kol buvo daromas herbo etalonas, 1970 m. liepos mėn. įvyko Respublikinė dainų šventė. Į ją miestų delegacijos atvyko su savais herbais ir vėliavomis. Tai, kaip prisimena buvęs Respublikinės heraldikos komisijos pirmininkas Vytautas Jakelaitis, sukėlė kai kurių svečių nepasitenkinimą. Ypač nepalankiai į miestų herbus žiūrėjo tuometinis LKP CK antrasis sekretorius Valerijus Charazovas. Miestų herbai buvo apšaukti nacionalizmo pasireiškimu, praeities atgyvenų propagavimu. Kitaip tariant, Heraldikos komisijos darbas buvo sustabdytas, o netrukus prasidėjo ir pačių miestų herbų naikinimas⁷⁷.

Tačiau Heraldikos komisija nusprendė bent tų miestų herbų etalonus, kurie buvo gaminami, patyliukais užbaigti ir padėti į archyvą geresniems laikams. Taip J. Galkaus sukurtas Joniškio naujojo herbo etalonas, Heraldikos komisijos aprobuotas 1970.IX.17, dienos šviesą išvydo tik po 16 metų⁷⁸. Jame vaizduojama raudoname lauke sidabrinis pasviręs dalgis ir dvi aštuoniakampės auksinės žvaigždės — viena viršutiniame dešiniajame skydo kampe, kita — apati-

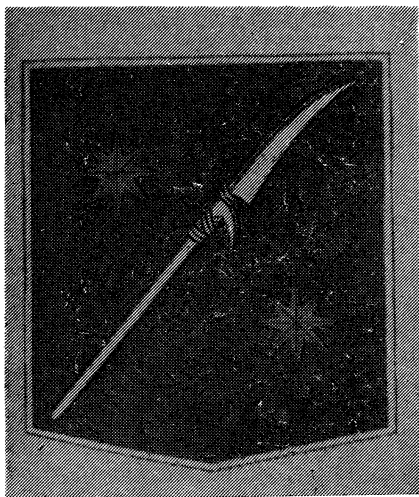
⁷⁵ Jurginis J. Miestų herbai // Mokslas ir gyvenimas. 1967. Nr. 4. P. 21—22; Samalavičius S., Janušonis S. Heraldika // Kultūros barai. 1968. Nr. 10. P. 31.

⁷⁶ 1969.XI.18; 1970.IV.9, 23, V.6 Respublikinės heraldikos komisijos posėdžių protokolai, saugomi Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dokumentacijos centre (toliau — MMT DC).

⁷⁷ Jakelaitis V. Baltos dėmės Vilniaus herbo istorijoje: Iš atsiminimų // Vakarinės naujienos. 1989. Rugsj. 18. P. 6.

⁷⁸ Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1986. T. 2. P. 26; Indriulaitis A. Lietuvos miestų herbai // Kultūros barai. 1988. Nr. 10. P. 1; Rimša E. Lietuvos herbai // Mūsų žodis. 1989. Nr. 2. Ketvirtas viršelis.

niame kairiajame (8 pav.)⁷⁹. Heraldinės figūros, raudona spalva rodo Joniškių miesto indėlių kovą už mūsų krašto laisvę ir šviesesnę ateitį.

8 pav. Joniškių herbas, 1970 m. (dail. J. Galkus)

ПЕЧАТИ И ГЕРБ ГОРОДА ИОНИШКИС

Э. РИМША

Резюме

Исследуются принадлежность недавно выявленных городских печатей к отдельным подразделениям Ионишкского магистрата, а также политическо-идеологические предпосылки символики городского герба 1616 г. В конце работы рассматриваются вопросы, связанные с созданием нового герба в 1969—1970 гг.

По имеющимся данным можно предположить, что в XVII в. в городском делопроизводстве применялись два основных типа печатей: городская с изображением св. Михаила (рис. 1) для потребностей нужд магистрата и войтовые с изображениями личных гербов войтов. Оба типа печатей появились сразу после того, как только Ионишкис получил магдебургские права в 1616 г.

В начале XVIII или в конце XVII в. появляются две новые печати: радецкие (рис. 2, 3) и печать лавников (рис. 4). Все с изображением св. Михаила. Появление этих печатей говорит о том, что в организации Ионишкского самоуправления произошли некоторые изменения, указывающие на более высокий уровень развития городского самоуправления. Скорее всего это связано с ослаблением влияния войта на суд и административные органы города. Так как в середине XVIII в., когда опять намечается усиление войтовской власти, снова в городском делопроизводстве происходит возврат к прежней системе, т. е. к общегородской магдебургской печати (рис. 5) и войтовым печатям (рис. 6, 7) для нужд войта и лавничьего суда.

Символика св. Михаила связана с эпохой контрреформации, как бы предостерегающей горожан от распространения ереси (в смысле протестантской церкви) в защиту позиций главенствующей католической церкви. Инициатором такого символа скорее всего был король Сигизмунд Ваза. Он сам являлся го-

⁷⁹ MMT DC. Heraldikos fondas. N 142—144.

рячим сторонником католической веры и при нем было пожаловано изображение св. Михаила почти половине городских гербов, которые имели религиозные мотивы.

Герб г. Ионишкис просуществовал до упразднения самоуправления в 1776 г. и, вероятно всего, был использован некоторое время в конце XVIII в., когда Ионишкис снова обрел городские права. Но после третьего раздела Польско-литовского государства и присоединения Литвы к Российской империи в 1795 г. еще раз были отменены городские права. С тех пор и до 70-х гг. XX в. Ионишкис герба не имел, по крайней мере нет никаких данных о его существовании.

В 1969—1970 гг. художник Ю. Галкус создал эталон герба (никаких данных о существовании старого в ту пору не было), который 17.IX.1970 г. апробировала Республиканская геральдическая комиссия (рис. 8). На красном поле щита нового герба были изображены серебряная коса (крестьянское оружие борьбы) и две золотые звезды. Геральдические фигуры и красный цвет связаны с историческими событиями XVIII—XIX вв. Они символизируют героическую борьбу жителей г. Ионишкис за независимость и более светлое будущее.

Gauta 1989.06.19